

Roland Johansson Öbergs rosor

Maj-Britt Andersson

Längs Norrlandskusten ligger en rad fiskelägen med små kapell varav några har välbevarat interiörmåleri från 1600- och 1700-talen på väggar och tak. I Barsta och Ulvöhamns kapell målade Roland Johansson Öberg, medan kapellet i Trysunda dekorerades av den än så länge mer anonyma allmogemålaren Olof Gåhlin. Kapellen ger en aning om hur interiörer i kapell och gårdar kunde vara dekorerade över hela södra Norrland vid denna tid. Bland dessa kapell, som uppfördes för gudstjänster och bön, märks särskilt Ulvöhamns gamla kapell från 1622 i Nätra socken i Ångermanlands och Höga kustens yttersta skärgård (Fig.1). Med ledning av denna interiör har ett tak i en gård i Järvsö i Hälsingland attribuerats till Öberg. I det följande ska jag med en första, deskriptiv, översikt med konnässörskap och litteraturstudier presentera Öbergs verksamhet i ett panorama av några oidentifierade allmogemålare i södra Norrland. En mindre artikel, I allmogemålarens spår, publicerades i *Byggnadskultur* 1.16. För en större förståelse av interiörmåleriet och dess arkitektoniska/arkitekturhistoriska förutsättningar beaktas hela byggnaden – funktion, plats och landskap – i mina undersökningar. För säkra attribueringar är det av största betydelse att *umgå* med måleriet *in situ*.

Ulvöhamns kapell ligger stadigt i en svag söderslutning på hörnstenar med senare tillkommen kallmurad grund. Till det yttre är kapellet en satt blygsam timmerbyggnad, med små munblåsta fönster, stående bred

rödfärgad lockpanel och spånklätt sadeltak. Med en smäcker klockstapel i trä bildar Ulvöhamns gamla kapell en säreget ålderdomlig kulturmiljö i Ulvöhamns nyare bebyggelse. Kapellets likaledes vördnadsbjudande interiör kom till efter att det i början av 1700-talet flyttats till nuvarande plats från Kapellviken, en vik öster om Ulvöhamn. Kapellet förvaltas av Läns museet Västernorrland (Fig. 2).

Kyrkokonst och folkkonst

Till skillnad från i södra Sverige var Norrlands fiskelägen fullt bebodda endast på sommaren, då städernas borgare flyttade ut till havsbandet med bohag och kreatur för att försörja sig på fiske bland kustens allmoge och fiskare söderifrån. Först på 1800-talet drog sig fiskare från Gävle och Mälardalen tillbaka från Bottenhavet, där Gustav Vasa hade gett dem fiskeprivilegier på 1500-talet. Ulvöhamn är Norrlandskustens största och äldsta fiskeläge och har numera åretomboende. På sommaren ökar befolkningen markant på de båda Ulvöarna, de är två öar, syd- och nordön, som skiljs åt av ett sund med en utmärkt hamn. Många kommer enkom för att se det gamla kapellet som dekorerades så rikt av Roland Johansson Öberg 1719.

Motiven i kapellet knyter an till vardagslivet med fisket sommartid och är hämtade från Gamla och Nya testamentet, illustrerade biblar, postillor och böcker med kopparstick. Roland Johansson Öberg, uppvuxen i Sörbyn på norra Ulvön, var införstådd med den lokala

1. Ulvöhamns fiskeläge i Ångermanlands yttre skärgård. Foto: www.ornskoldsvik.se.

2. Ulvöhamns gamla kapell från 1622. Foto: www.ulvokapellag.com

kulturen och dess socioekonomiska omständigheter. Som alla andra var han en flitig besökare i Ulvöhamns kapell innan han kom att måla där. 1699 målade han i Barstahamns kapell fyra mil söder om Ulvön. Utifrån signeringar och dateringar kan födelseåret fastställas till omkring 1675. I Ulvöhamns kapell signerade Roland Johansson Öberg med hela sitt namn och daterade ”DEN 21 AUGUSTI 1719” jämte en ramsa som var vanlig i södra Norrland långt in på 1900-talet: ”Jesus Kristus världens ljus, för elld och våde bevare theta hūs.” Detta hedersamma och omfattande uppdrag torde ha tagit alla den sommarens dagar och ljusa nätter i anspråk. 1700-talets norrländska kapellkonst är att beteckna som folkkonst, en konst med en annan syftning och annat innehåll än kyrkokonsten. Kopplingarna till gårdarnas inredningsmåleri och kyrkokonsten, se till exempel i Ytterlännäs kyrka i Ångermanland, är fransett kompositionernas uppbyggnad med väggband, textbårder och draperimotiv så pass svaga att vi kan tala om norrländsk kapellkonst som en egen kategori. I *Från Syndafall till himmelfärd. Norrländska bildpredikningar från 1700-talet* (1983) redogör Ingrid Telhammer för bildprogrammen med dess ortodoxa, kärva, lutherdom. Med denna föredömliga konst- och kulturhistoriska skrift i hand är ett besök i Ulvöhamns kapell en resa som leder långt in i södra Norrlands kustland på 1700-talet.

Rik målningsskrud

Det är en rik målningsskrud som möter besökaren som träder in i Ulvöhamns gamla kapell från det tillbyggda vapenhuset. Här finns anledning att anamma folkkonstforskningens numera starkt ifrågasatta begrepp ”horror vacui”, rädsla för tomrummet. Väggar och tak är fyllda med kraftfulla figurscener och yvig dekorativ nordisk renässansdekor. Måleriet är i utmärkt skick. Interiören har aldrig varit övermålad eller under årens lopp ”påbättrats” med nu utdömda

restaureringsmetoder. Den har skonats från sot och rök från uppvärmningsanordningar. Ett litet fönster ovanför altaret har förstorats, troligen på 1800-talet, då två fönster på vardera långväggen togs upp. Att komma in i Ulvöhamns gamla kapell inger en andäktig förnimmelse av att som ingen annanstans kunna träda in i södra Norrlands 1600- och 1700-tal och få inblickar in i den värld människorna levde i där och då. Vi kommer in i deras kapell, religion och tro, vardag och vilodag. I utsmyckningens till synes blott dekorativa vardagsnära motiv ligger budskap till församlingen. De handlar om att tro på Gud och få syndernas förlåtelse.

Kapellet saknar innertak och vardera sida av taket är uppburet av en sidoås mellan ryggåsen och väggbandet. Ytorna mellan ryggås och sidoås har enbart dekorativt måleri, mellan sidoås och väggband figurmåleri. På väggbandet löper figurscener runt de slätbildade timmerväggarna, som i den medeltida kyrkokonsten. Scenerna åtskiljs av bastanta kopplade kolonetter. Mot taket avgränsas målningarna av en textbård med bibelcitrat jämte en stiliserad bladranka. Nedtill är väggarna dekorerade med draperimålning, som i medeltida kyrkor. Färgskalan domineras av mättat brunt och grått, men rummet får ändå en ljus ton med inslag av gult och rummets vita grundstrykning. En allvarsam men ljus ton möter besökaren som i förstone har svårt att se ett inre samband mellan motiven (Fig. 3). Den som följer Telhammers beskrivning finner snart en teologisk grundtanke som vidgar upplevelsen av kapellet. Låt oss börja med väggen ovanför altaret. Den upptas till vänster om korfönstret av Abrahams offer, ett motiv från Gamla testamentet. Först och främst förutsäger det Kristi korsfästelse, men också alla martyrs död. Till höger om fönstret ovanför predikstolen är kyrkofadern Augustinus avbildad. I övrigt är korväggen täckt av akantusornamentik. Textbårdens citat är här hämtade från 1 Mosebok 22 och psalm 115 i Psaltaren.

3. Ulvöhamns kapell med signering och datering av Roland Johansson Öberg 1719. På gavelfältet ålderstrappan. I taket till höger evangelisterna, till vänster apostlarna. I väggbandet löper berättelsen om Den förlorade sonen. Foto: wikiwand.

Sakralt och profant

På södra sidan mellan ryggås och sidoås är alla apostlarna avbildade stående med sina namn, attribut och böcker inom arkadbågar. Redan på medeltiden framställdes apostlarna på detta sätt som representanter för ett stycke av trosbekännelsen. På norra sidan, mellan ryggås och sidoås, följer de fyra evangelisterna inom tre "tavlor". Johannes och Lukas sitter inom samma tavla i karmstolar mitt emot varandra med uppslagna böcker i händerna. Matteus och Markus, med sina symboler ängel respektive lejon, skildras skrivande vid ett bord. Resterande yta av taket mot korväggen upptas av båtar, fiskare, jägare i en blandning av sakralt och profant måleri. Jesus och lärjungarna bär enkla fotsida livklädnader, till skillnad från de världsliga människornas varierande högreståndsdräkter.

I den centrala händelsen uppenbarar sig Jesus för lärjungarna vid Tiberias sjö, med sta-

den Tiberias i bakgrunden. Jesus står på en udde vid vattnet och bakom honom ligger tre fiskar och ett par bröd. Några av lärjungarna, bland dem Petrus, är sysselsatta med nätfiske på havet. Enligt Bibeln blir de utan fångst tills Jesus uppmanar dem att lägga ut näten på båtens högra sida. När lärjungarna följer rådet vänder fiskelyckan. Petrus blir ivrig och vill gå iland till Jesus, men misslyckas att som han gå på vattnet och hamnar bland fisken i nätet. Av de fyra fiskebåtar som skildras i scenen är det endast Jesu lärjungar som får fångst. Enligt Bibeln var de sju, men här finns endast två i varje båt. I fjärde båten med en man som ror och en kvinna som drar upp nät uteblir fiskelyckan helt, till skillnad från hos Jesu lärjungar. I en annan scen glider en skötbåt fram med hissat segel och två piprökande fiskare. Den ene reder ut näten medan den andre sitter vid styråran. I en annan båt står två jägare och siktar med sina gevär på sjöfå-

gel. I den omgivande naturen ligger skär och stränder med buskar med röda bär. Marken skildrar Öberg alltid som ett mönster av bågar och grässtrån.

På norra långväggen följer Emmausvandringen med Jesus mellan två lärjungar och citat från Lukas evangelium. På motsatta långväggen skildras fiskafänget på Genesarets sjö med Petrus som drar upp nätet fullt av fisk, medan Jesus sitter akterut (Fig. 4). Jesus uppmanar lärjungarna att de inte ska fånga fisk i nät utan ägna sig åt ”människofiske”. Efter Emmausvandringen följer på norra långväggen och ned till ingångsväggen en rad bildfält med Jesu liknelse om den förlorade sonen, huvudtemat för menigheten (Fig. 5).

Liknelsen om den förlorade sonen behandlas i teologen Johann Arndts 1600-talspostilla tredje söndagen efter trefaldighet. Just den tredje söndagen i trefaldighet, elva veckor efter påsk, kan mycket väl gudstjänst ha hållits

i kapellet enligt traditionen att en präst från fastlandet skulle hålla gudstjänst i kapellet en gång på försommaren. Arndt inleder ofta sina betraktelser med en parallellhändelse i Gamla testamentet. I Ulvöhamns kapell skildras berättelsen om profeten Jona i två scener på väggen mittemot liknelsen om den förlorade sonen.

Jona trotsade Guds befallning att bege sig till Nineve och seglade bort med ett fartyg som råkade ut för storm. Sedan han blivit kastad i havet kom en jättelik fisk och svalde honom. I tre dygn låg Jona i fiskens buk innan han spyddes upp på land. I Ulvöhamns kapell ser vi Jona när han kommit upp på stranden och söker skydd under ett stort ansikte i profil som blåser över havet och som får antas vara en vädergud. I havsdjupet simmar en triton med en dragg med lina invid en sjöjungfru som spinner med slända. När Jona hade kommit upp på land begav han sig till Nineve där han predikade för folket att staden skulle gå

4. Fiske i Tiberias hav. Strömmingsfiske, ety det är skildrat av Roland Johansson Öberg i Ulvöhamns gamla kapell, Ångermanland. Foto: www.commonswikipedia.org.

under inom 40 dagar. Här sitter Jona med Nineve i bakgrunden och ser hur invånare från staden fiskar i floden Tigris. Jona lutar sig mot ett träd, kurbitsen, som Gud skapade en natt men som åts upp av maskar och dog lika fort. Jonas kurbits är spretig och kal. Efter som invånarna i Nineve hade ångrat sig skodade Gud staden, vilket förtretade Jona. På floden ligger två båtar. I den ena står en man och en kvinna och metar, i den andra ljustrar en man de jättelika fiskar som simmar i vattnet.

Enligt Arndt var sambandet mellan berättelserna om den förlorade sonen och Jona den, att på samma sätt som Gud förlät de syndiga människorna i Nineve efter deras bot och bättring förlät fadern sonen som utblottad och ångerfull efter ett liv i sus och dus återvände hem.

Triton och sjöjungfru

Stilistiskt anknuter Norrlands allmogemåleri på 1700-talet till de medeltida sockenkyrkornas utsmyckning i gotik, renässans, barock, se de gamla kyrkorna Ytterlännäs i Ångermanland, Enånger och Njutånger i Hälsingland, Hackås och Ragunda i Jämtland. Det är ett platt, strikt, osofistikerat måleri utan perspektiv i företrädesvis brunt, svart, rött, vitt, ockragult och med inslag av blått. Motiven är indelade i fält som löper runt väggarna till synes utan inbördes samband. Figureerna är kantiga utan kroppslighet i sina detaljrika högreständräkter, som helt saknar stoffkänsla. Konstnärligt begåvade allmogemålare kunde, fast de var oskolade, ha en karismatisk stilsäkerhet och visste att använda sig av kyrkoutsmyckningar som motivförråd i enlighet med brukarnas, allmogens, och här fiskarbefolkningens preferenser i södra Norrlands kustband. Sakralt, profant, folkstro och föreställningar interfolierades. I berättelsen om Jona finns, som vi sett, en triton (havsgud till hälften människa, till hälften fisk) med en dragg. Bredvid tritonen svävar en sjöjungfru som spinner lin med slända i havsdjupet. Vem

förutom Öberg hade kännedom om dessa väsen i Bottenhavet? Fler än vi kan ana, enligt historikern Mikael Häll (*RIG* 2014:142). Folktron var en synnerligen heterogen uppsättning av föreställningar och praktiker i förhållande till det övernaturliga. Samtidigt var allmogens individuella världsbilder mer anpassningsbara och situationsrelaterade än den religion som förespråkades i fiskekapellen. Utsmyckningen av interiören i Ulvöhamns gamla kapell illustrerar detta.

Således är det inte förvånande att allmogemålaren Gustaf Reuter i mitten av 1700-talet dekorerade ett nu rivet tak i Hassela socken i norra Hälsinglands inland med ”dän sionaste haffrun”. Med sin ena stora näve håller ”haffrun” i en fisk, med den andra sin egen fiskstjärt i fast grepp. Havsfruns makt sträckte sig långt inåt land. Från sina handelsresor till kusten förde allmogen med sig strömmingstunnor, sägner och berättelser. Öberg var verksam några decennier före Reuter, som under sina vistelser i Medelpad, Ångermanland och Jämtland såg äldre interiörmåleri i kyrkor, kapell och gårdar. Reuter kan helt visst ha sett Öbergs inredningsmåleri. Till skillnad från Reuter, som var indelt soldat i Delsbo kompani, rörde sig Öberg friare över ett mer vidsträckt geografiskt område i södra Norrland. Med interiören i Ulvöhamns kapell var hans lycka gjord som en allmogens målare. Med vördnad och respekt men också kreativ verklighetsförankring sammanförde Öberg kompositionerna till en engagerande interiör med intimt högtidlig slutenhet.

Ålderstrappan

Till allmogemålarnas profana motivförråd hör den så kallade ålderstrappan som visar en allegori över människans olika åldrar från vaggan till graven. Ålderstrappan var ett efterfrågat motiv redan under 1500-talet genom vitt spridda kopparstick från Tyskland och Frankrike. Ulvöhamns kapell försågs med en ålderstrappa ovanför dörren, just i blickfånget

5. Takrosor av Roland Johansson Öberg i Ulvöhamns gamla kapell, Ångermanland. Nedtill ”tavlor” med evangelisterna, till vänster i samma ”tavla” Johannes och Lukas med böcker, till höger Markus med lejonet. Foto: www.commonswikipedia.org.

då människorna skulle gå ut. I Ulvöhamn står de inte som brukligt är på en trappstegsformad pyramid för de olika åldrarna utan på ett mönster av bågar och grässtrån, så som Öberg avbildade marken. Människorna står i par, man och kvinna, klädda enligt modet i slutet av 1600-talet. Ålderstrappan läses från vänster till höger, från två lindebarn som uppges vara ett år och iklädda röda respektive vita lindor. Åldrarna anges för vart tionde år, med 50 år som kulmen. På denna livets höjdpunkt bär kvinnan svart lång tröja med vita passpoaler och spetskrage, rödbrun veckad kjol med hellångt vitt förkläde. Som sig bör för elegansen har kvinnan en uppåtstående fontang som hårprydnad. Maken bär en rödbrun rock med vita knappar över en lång, ljus väst och mörka byxor. På huvudet har han trekantsbrättad hatt med låg kulle. De yngre männen är barhuvade. Över 50 bär männen hatt och kvinnorna bindmössa. Efter 50 dalar människans jordeliv ned till en 100-årig herre i varm mössa och en kvinna helt klädd i gult.

Klädprakten stegras upp till 50 år, varefter kvinnorna saknar fontanger, och förkläden. De äldres kläder är enklare, men inte mörkare än de yngres. Många ålderstrappor avslutas med de äldsta skröpliga och sängliggande, på väg ned i graven eller som skelett. I Ulvöhamn avbildas de blott med käpp, utan dödssymboler. Vid en jämförelse med andra ålderstrappor, till exempel den i gården Lill-Högen i Ytterberg, Svegs socken, Härjedalen, där livets höjdpunkt är 40 år, verkar Ulvöborna ha betraktat sig vid god vigör högre upp i åldrarna än allmogen i inlandet. Ålderstrappan och de tidigare berättelserna i kapellet skildrar en jämställdhet mellan könen, med kvinnor som fiskar och förför, troligen att tolka som att vi alla är lika inför Gud.

Öbergs "rosor"

Fiskekapellen i Ångermanland saknar innertak, vilket inte hindrade målarna från att skapa iögonenfallande takutsmyckningar. Ett

6. Takrosor av Roland Johansson Öberg i Gammelremsgården, Svegs socken, Härjedalen. Foto: mba.

7. Takrosor av Roland Johansson Öberg i Hedesocken, Härjedalen. Foto: mba.

särskilt karaktäristiskt kännetecken för Roland Johansson Öberg är hans "takrosor", som de kallades, stora distinkta kransar jämnt fördelade över innertaken mellan åsarna (Fig. 5–8). Kransarna består av en yttre krans av lager och som omsluter enklare cirklar kring vanligen ett äpple eller en "fycklöver", en förenklad "tudorros", om man så vill, i motivets mitt. Den fyrbladiga så kallade "tudorrosen", ursprungligen heraldisk symbol för dynastin Tudor och England, ingick i målarnas gemensamma motivskatt såväl för högreståndsuppdrag som för allmogens inredningar.

Roland Johansson Öbergs "rosor" kan innehålla flera cirklar fint dekorerade med små halvcirklar kring svarta prickar. Tulpanliknande blommor sticker ut från kransarna. Blommor och blad kan vara dekorerade med streck. Målningen är utförd i limfärg på limfärg med svart, rödbrunt och grått på vit botten. Färg och redskap tillverkades egenhändigt. Med dessa "rosor" som ledtrådar, särskilt "tulpanerna" med streckade blad, har

8. Takrosor av okänd målare, Järvsö socken, Hälsingland. Foto: mba.

flera Öbergtak identifierats i kapell och gårdar i södra Norrland.

Från Höga kusten till Härjedalen

Efter att ha dekorerat kapellet i Ulvöhamn 1719 begav sig Öberg till inlandet och Härjedalen, sannolikt för att undkomma ryska flottans härjningar längs Norrlandskusten i slutskedet av det stora nordiska kriget som pågick 1700–1721. Ett Öbergtak daterat 1720 finns nu hos Hede hembygdsförening, skänkt från gården Nyhem i Hede socken, men med tidigare okänd proveniens. I Nordiska museet finns bildfält från väggmålning på väv i gården Jo Jons i Älvros socken daterade 1724. De föreställer kung Salomo och drottningen av Saba med följe och elva apostlar. Kopior kan ses upphängda i Älvrosgården på Skansen. Jo Jons ligger vid bron över Ljusnan och var som läget visar ett rikt hemman. Vid denna tid målade Öberg förmodligen också taket som är sekundärt uppsatt i en kammare på Remsgården i Svegs socken, två mil från Älvros.

Efter Älvros och Sveg kan Öberg följas till Vemdalens gamla kapell, varifrån hans figurativa väggmålningar delvis har flyttats till nya kyrkans sakristia. På vinden i ett privatägt hus i Vemdalen har nyligen figurativt Öbergmaleri hittats på återanvända timmerstockar. Men så 1731 är Öberg i en gård i Pottäng, Alnö socken, Medelpad. Hans tak därifrån identifierades av konservator Lenart Kristiansson vid Läns museet Väster-norrland, som också arbetat i Ulvöhamns gamla kapell. Taket från Pottäng är nu uppsatt i Åvike herrgård på Murberget/Läns museet Väster-norrland i Härnösand. På 1740-talet, i 70-årsåldern, är Öberg tillbaka i Ulvöhamn.

”Gammel-Rems”, Svegs socken

Vid Glissjöberg 15 km nordost från Svegs centrum ligger ovan nämnda gården Rems, Gammel-Rems, eller Remsgården som den formellt kallas, en storbondgård från 1700-

talet, nu byggnadsminne och museum ägt av Svegs hembygdsförening. Remsgården ger en uppfattning om gårdarna som Öberg kom till i Härjedalen. Mangårdsbyggnaden är knuttimrad i en våning med små blyinfattade fönster, trätak och tre höga gråstensmurade skorstenar. Ingången markeras med en förstukvist, ”barfre” som de heter i Härjedalen, i kraftfull rokokostil från 1830, och källarsvalar. Som vanligt i Norrland var gården fyrbyggd till mitten av 1800-talet, då den köptes upp av ett skogsbolag och splittrades. Rems hade då gått i samma släkt sedan 1600-talet. Frånsett ett rödfärgat bostadshus från 1915 ger den nu efter rekonstruktion en god bild av en storgård i södra Norrlands preindustriella allmogesamhälle med mangårdsbyggnad, loftbod, bagarstuga, kornlada, torkbastu, härbren med flera byggnader i mörknat solbrynt timmer.

Mangårdsbyggnaden på Rems är en traditionell parstuga med helgdagsstuga och vardagsstuga på var sida om förstuga och förstukammare. Vardagsstugan har en tillbyggd så kallad framkammare. Helgdagsstugan ger ett festligt intryck med väggfasta bänkar och vitmålade slätbilade väggar målade i blått, brunt, rött, gult och svart med limfärg på limfärg. Detta gårdens ”finrum” har fyrdelat brädtak dekorerat med växtornament och geometriska slingor. Akantus breder ut sig vid ett fjällandskap på gavelfältet och som taklist. En textbård löper runt rummet. Till höger om gavelfönstret finns ett väggfält med Vemdalens kyrka (invigd 1763), därefter på höger långvägg en man och en kvinna i profil, högtidsklädda, och trädmotiv (tall, vanlig i dessa trakter). Till vänster om gavelfönstret ytterligare trädmotiv. På vänster långvägg ringlar bladslingor kring praktfulla blomsterurnor. Motiven åtskiljs med pilastrar. Överst i väggfälten ligger blå molnformationer. I akantus-slingorna finns rundlar med bibelcitater, en med året 1774 och familjemedlemmarnas namn. Måleriet i flyhänt barock och rokokostil.

9. Gammelremsgården, Svegs socken, Härjedalen. Foto: mba.

är platt och perspektivlöst, men dekorativt och festligt, vilket var syftet. Dekoren har tillskrivits Erik Wallin (1711–1773) från Svegs socken. Vardagsstugan är odekorerad och saknar innertak. Framkammaren är dekorerad även den med växtornament och har Öbergtak, enligt muntlig tradition inköpt färdigmålat. Varifrån är inte känt.

”Karls gård i Bonnarf, Järfösö”

Men Hälsingland då? Har inte Roland Johansson Öberg, som målat i Ångermanland, Härjedalen och Medelpad också varit i detta välbesuttna grannlandskap med sina storgårdar som byggdes om och på? Helt visst följde Öberg Ljusnan från Härjedalen ned till Hälsingland. Eller färdades han från Hälsingland till Härjedalen? Detta är också historien om hur en allmogemålare från 1700-talet i Unescos världsarv Höga kusten också upptäckts i en Hälsingegård. Visserligen inte i någon av de sju världsarvsgårdarna, men näst intill, nämligen gården Karls i byn Bondarv, Järfösö socken. Från 1500-talet till 1922, då

siste bonden dog, var Karls i samma släkts ägo, därefter sköttes den av Järfösö hembygdsförening. Karls är känd för sin ålderdomliga Järfösöarkitektur, fyrbyggd, knuttimrad, vedtak med knäppning, brokvistar i rokokostil från 1800-talet. Omtalad och välkommande med vid utsikt över älven har Karls i alla tider lockat resande och besökare.

Karls i Bondarv visar hur Hälsingegårdarna såg ut innan 1700- och 1800-talens storbyggande med två-tre våningar klädda i rödfärgad panel och tegel på taken. Karls likhet med Rems i Härjedalen är påfallande och bägge kategoriseras till den nordsvenska gårdstypen. På 1910-talet kom Stockholmsarkitekter som Ivar Tengbom och Johan Åkerlund på studiebesök och i *Gamla svenska allmogehem* (1912) skrev Gustaf Carlsson om ”Karls gård i Bonnarf, Järfösö”. Hundratusentals människor har genom årens lopp besökt Karls. Den som tittat noga på förstugans tak i herrstugubyggningen har kunnat skönja en ”Öbergros” under rester av vit övermålning. Efter en komparativ stilkritisk närstudie råder

det inget tvivel om att målaren var Roland Johansson Öberg. Stilen, handlaget, färgsättningen, ”tudorros”, kransen och cirkeln med prickar är Öbergs, och i synnerhet bladen med streck i (jämför med dem i Hede). Karls var ett välbeställt hemman som drog allmogemålare till sig. I en trebetygsuppsats i konsthistoria 1973, publicerad i hembygdsboken *Hälsingerunor*, resonerar Järvsöbon Henrik Henriksson försiktigt kring likheten med taket i Hede. Efter ingående stilkritiska komparationer med takrosorna i Hede, Rems, Pottäng och Ulvöhamns gamla kapell är jag övertygad om att Roland Johansson Öberg målade i Järvsö, i stark konkurrens med många andra allmogemålare som var verksamma i Hälsingegårdarna och som är oidentifierade.

Svenses i Säljesta och Per Ers i Koldemo

På Kalatäkten i Järvsö ligger Järvsö hembygdsgård som består av flera ditflyttade hus. Från gården ”Svens” i Säljesta kommer den nu så kallade ”Svensbyggningen” med sekundärt uppsatta innertak i förstuga och herrstuga. Taken har i muntlig tradition attribuerats till Gustaf Reuters efterföljare Erik Ersson (1730–1800) från Delsbo, men kan på stilistiska grunder istället härledas till den oidentifierade målare som dekorerade ett tak i en gård i Arbrå vid samma tid. Detta tak är daterat 1740 och nu sekundärt uppsatt i salen i en privatägd gård. Likadana spiralformade moln som i Svensbyggningen i Järvsö virvlar omkring i kransar på himlen bland tulpanknippen, kottfjällskransar, äppelknippen, ymnighetshorn och försök till rocailler, änglar med blåsinstrument textbårder med bibliska citat kring sköldar (liknande dem som målades på soldatkistor) krönta med gula kungakronor. Svenses tak, till skillnad från Arbråtaget, har grå arkitektur- och landskapsmotiv i gula ramar. Mitt i taken finns en starkt gul strålende sol med Jahvetecken. I Svenses mellankammare finns dekorativt måleri i brunt och svart med bland annat ”takrosor” som påminner om ”Öbergrosor” och särskilt den i Karls för-

stuga, men saknar datering, trovärdig attribuering och proveniens.

”Takrosor” liknande Öbergs var en vanligt förekommande takutsmyckning, inte minst hos Gustaf Reuter (1699-1783), den främste allmogemålaren i södra Norrland. Tudorrosen i oändliga varianter hör till inredningsmålarnas gemensamma gräns- och klasslösa motivskatt. Vi finner den som tämligen ”oladdat” dekorelement i slott och utanvidsgårdar, det vill säga obesuttna smågårdar i södra Norrland. ”Rosorna” fyllde effektivt upp såväl brädlagda innertak som tak öppna till ryggåsen. Förutom Öbergs tak finns 1700-talstak bevarade efter åtminstone fyra för oss okända allmogemålare verksamma i södra Norrland på 1700-talet. Som Telhammer fastställde för Ulvöhamns gamla kapell är det i allmogens gårdar frågan om dekorationsmåleri med annat innehåll och andra mottagare än i kyrko- och högreståndskonsten. I vissa socknar, som Forsa i Hälsingland, verkade under 1700-talet borgerliga rokokomålare från Hudiksvall parallellt med allmogemålare utan formell utbildning. Hudiksvalls stadsmålare Paul Hallberg (1734–1789) dekorerade flera interiörer hos de av Hudiksvall mer präglade sockenborna i Forsa, men kom, som jag skrivit om i andra sammanhang (Andersson 2000, 2005), inte över tröskeln i grannsocknen Delsbos gårdar som den indelte soldaten Gustaf Reuter mutat in.

Oidentifierade allmogemålare i södra Norrland

Tjugofem år efter en resa med Reuterinventering i Jämtland och många norrländska 1700-talsinteriörer senare kan jag idag avfärda hälsingemålaren Gustaf Reuter som upphovsperson till ett sekundärt uppsatt 1700-talstak i en gård på Frösön. Vi kommer aldrig att få lära känna alla södra Norrlands allmogemålare, men ett tiotal välbevarade tak ger en god bild av deras interiörer i gårdar, kapell och sakristior i södra Norrland på 1700-talet, paral-

lellt, men fjärran i stil och kulör från samtida stadsmålares rokokoinredningar. Samtidigt som konstnären och officeren Carl Hofverberg (1695–1765) var verksam i rokokostil i Rödöns kyrka i Jämtland dekorerades gårdar i en stil med drag av medeltid, renässans och barock i till exempel rika Arbrå socken i Hälsingland 1740. Det är i denna tradition Gustaf Reuter är verksam i norra Hälsingland, oberörd av nya stilvägar som rokokostil och den gustavianska stilen. I byn Tjärnmyra i Delsbo socken dekorerade han 1747 väggarna och 1773 innertaket, ett flerdingstak, i den signerade och daterade Reuterinredning som nu finns i Delsbogården på Skansen.

Reuter och hans efterföljare hör till samma kulturkrets som Öberg och målarna på Frösön, i Svenses, i Arbrå och Hassela i Hälsingland. Gustaf Reuter målade i Hassela socken, men kan uteslutas från den gård där ”Nimrott” och ”Roland” är avbildade i karolinska munderingar inom lagerkransar bland kott- och fruktknippen, fransiga tulpaner. En stålig ”sturck” hör till de vackraste av fåglar inom allmogemåleriet. Inom en kraftig lagerkrans med ”rosor” instuckna finns ”Marija” och ”Gabriel” som lyser goda mot betraktaren. Koloriten även i detta 1700-talstak är barockens, starkt och mycket väl bevarad sedan de dagar då taket enligt gårdens muntliga tradition satt i sockenkyrkan. Proveniensen vore mer rimlig om inte ”Nimrott” och ”Roland” varit profana figurer mer lämpade i herrstugan på en storgård, sannolikt densamma som idag med dess månghundraåriga anor och höga status i socknen. Taket påträffades under en restaurering i ett rum som nu är inrett som gårdsmuseum.

Ytterst få av södra Norrlands allmogemålare på 1700-talet har lämnat signeringar och datering efter sig, men vi kan se att de rörde sig inom samma kulturområde som också Marie Ulväng kunde skönja i sin avhandling från Härjedalen om allmogens klädskick på 1800-talet. Helt visst utgör Härjedalen, Jämtland, Medelpad, Ångermanland och Hälsing-

land en egen kulturkrets, med en egen estetik individuellt och platsspecifikt visualiserad av allmogens egna målare, som Roland Johansson Öberg från Ångermanland under första hälften av 1700-talet, att dokumentera och utforska ytterligare.

Maj-Britt Andersson, forskare, fil. dr i konstvetenskap

Hudiksvall

Nyckelord:

Södra Norrland, 1700-talet, allmogekultur, interiörmåleri, konnässörskap, fältarbete, enhetligt stilområde, bildprogram

Referenser

Otryckta källor

Arkiv MBA. Inventeringar och fotodokumentationer 1980–2016.

www.lansstyrelsen.org

www.ulvon.info

Tryckta källor och litteratur

Andersson, Maj-Britt 1990: En Reuter-interiör en fest för ögat. Tre motiv bevarade på Frösön. Hudiksvall: *Hälsinglands Tidning/Hudiksvalls Tidning* 10 december 1990.

Andersson, Maj-Britt 2000: *Allmogemålaren Anders Ädel*. Diss. Stockholm: Prisma.

Andersson, Maj-Britt 2005: Hudiksvalls rokokostil eller Delsbos barock? Stilpreferenser i en hälsingesocken på 1700-talet. *Fataburen* 2005. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Andersson, Maj-Britt 2016: I allmogemålarens spår. *Byggnadskultur* 2016:1. Stockholm: Byggnadsvårdsföreningens förlag.

Bergström, Erik J. 1992: Kyrkokonstnärer i Svegs socken. *Jämten* 1992. Östersund: Jamtli förlag.

Bertilsson, Örjan och Zidén, Karin 2014: *Rokomålaren Anders Berglin. En stilbildare inom jämtländsk folkkonst*. Offerdal: Förlag 404.

Carlsson, Gustaf 1912: Karls gård i Bonnarf, Jerfsö. *Gamla svenska allmogehem* 2. Stockholm: Gustaf Fritzes bokförlag.

Henriksson, Henrik 1973: Karlsgården. Studier i den nordsvenska gårdstypens historia. *Hälsingerunor* 1973. Norrala: Hälsingekretsen av Gästrike Hälsinge hembygdsförbund.

- Häll, Mikael 2014: Havsfruns famn och Satans hamn. Demonisk sexualitet, liminal kroppslighet och förtrollade naturlandskap i det tidigmoderna Sverige. *RIG Kulturhistorisk Tidskrift* 2014:3. Lund: Föreningen för svensk kulturhistoria.
- Erixon, Sigurd 1923: Hälsingarnas hem. *Svenska Turistföreningens årsskrift 1923*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Kristiansson, Lennart 2002: Målaren Roland Johansson Öberg. *Skikt* nr 6.
- Nodermann, Maj 1997: *Bonadsmåleri i Norden. Från medeltid till Vasatid*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Nodermann, Maj 2005: *Mästare och möbler. Jämtländska målare, bildhuggare och hantverkare och deras arbeten*. Östersund: Jamtli förlag.
- Telhammer, Ingrid 1983: *Från syndafall till himmelsfärd. Norrländska bildpredikningar under 1700-talet*. Härnösand: Läns museet-Murberget.
- Ulväng, Marie 2012: *Böndernas kläder. Konsumtion och mode i Härjedalen under 1800-talet*. Diss. Möklinta: Gidlunds förlag.

SUMMARY

Roland Johansson Öberg and His Roses

In the middle of Sweden, in the provinces of Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Jämtland and Härjedalen the interiors of many parish churches as well as chapels in the summer fishing villages along the Gulf of Bothnia are decorated in the same style as the domestic interiors from the 18th century, far from the elegant rococo introduced all over Sweden at the time. As a result of my research with inventory and connoisseurship of Swedish provincial art I have discerned a rural uniform style for interior decoration limited to Southern Norrland from the 16th century until the 19th century. The domestic interior decoration is closely connected to the embellishment of the parish church, except for its most severe educational purpose. This article follows the painter Roland Johansson Öberg in an artistic and architectural panorama from a chapel in the fishing village Ulvöhamn in Ångermanland decorated in 1719 to interiors in Härjedalen, Medelpad, Hälsingland. Öberg is only one of for the most part unknown provincial painters who throughout the 18th century preferred a style characterized by medieval reminiscences, renaissance influences and a baroque idiom with powerful figurative scenes in brown, dark red, black on wood and linen. Within

this religiously rooted aesthetics several local and personal variations appear. The impressive biblical motifs in the Ulvöhamn chapel communicate moral messages to the daily life in this particular area at the High Coast. On a ceiling preserved in the church of Vemdalen, Härjedalen, Öberg depicted a completely different decorative pictorial composition selected in accordance with local preferences. Gustaf Reuter from Delsbo, Hälsingland, the most famous provincial painter from the 18th century, practiced a more diverse repertoire than Öberg. Reuter even included folklore, for example, a mermaid in a house 90 km from the sea. Motifs can also be repeated. Apostles typical for Öberg from 1720 in Hede, Härjedalen, reappear 1724 in his interior for a farmstead in Älvros, Härjedalen. Roland Johansson Öberg has left several ceilings with his special circular ornamentation surrounding a kind of a "Tudor-rose" – "roses" easy for us to follow as traces in to Southern Norrland in the 18th century.

Keywords: Southern Norrland, 18th century, interior decoration, architecture, connoisseurship, fieldwork, provincial art, uniform rural style, pictorial compositions